

La transformació de l'espai agrari a Catalunya

David Molina, Jordi Nadal i Joan Manuel Soriano

Laboratori de Geografia Física. Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona

L'espai agrari a Catalunya experimenta una tendència regressiva que es remunta a mitjans del s.XIX, i que es reflecteix en l'extensió de les zones marginals abans ocupades per camps de conreu. Això és degut al canvi en els usos del sòl, cada cop més ocupat pels nuclis urbans, infraestructures viàries o activitats de lleure en detriment dels usos agraris tradicionals. Els resultats més visibles són l'augment de les masses forestals i la homogeneïtzació del paisatge que, en el cas del Mediterrani, comporten un risc més gran d'incendis forestals.

El camp espanyol es buidà per a proporcionar la mà d'obra necessària per als nuclis industrials en creixement a les dècades de 1950 i 1960. Aquelles onades migratòries que han marcat decisivament l'evolució posterior de bona part del territori de Catalunya, varen suposar l'inici d'un procés que venia de lluny i s'ha perllongat fins als nostres dies: l'abandonament d'una bona part de l'espai rural. Com a contrapunt, el creixement de les superfícies urbanes ha implicat la millora i l'increment dels deficients serveis heretats del règim anterior, que ha anat molt lligada a un augment de les rendes i del nivell de vida. Aquesta nova reestructuració dels espais urbans a Catalunya i fonamentalment a les diverses corones de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i la franja litoral, ha implicat un creixement important de la xarxa viària, així com una redistribució interna de la població que tendeix a desmassificar-se a expenses dels espais agraris periurbans.

L'escala espacial i temporal d'aquests dos fenòmens es ben distinta: mentre el dinamisme de l'economia es produeix en unes àrees perfectament acotades i amb un gran nombre de canvis en el territori en els darrers vint anys, el procés d'abandonament o decrement de la intensitat en les explotacions agràries fa més de cent cinquanta anys que dura i es reflecteix d'una manera més difuminada en el paisatge amb uns canvis d'usos que sovint no són tan evidents com en els espais urbans.

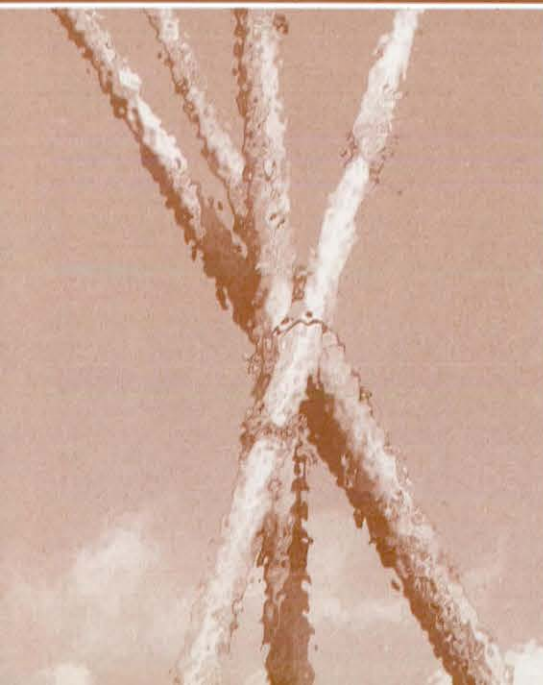
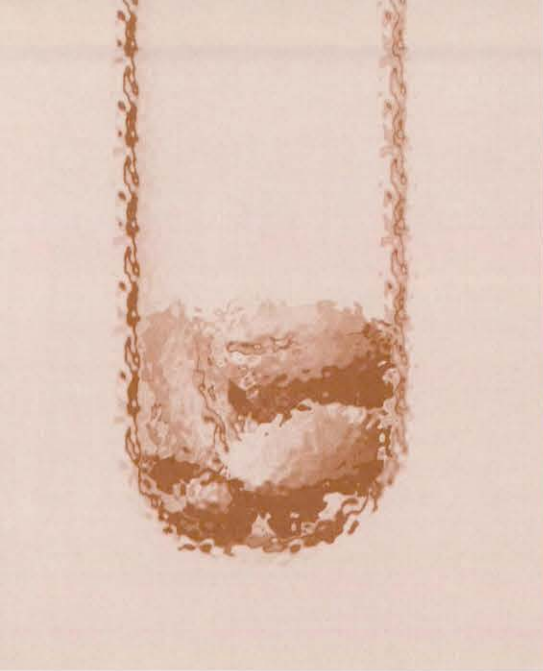
Tanmateix, l'abandonament del camp és el canvi d'ús que afecta a la major part de superfície de Catalunya. Les conseqüències derivades d'aquest fet, són el resultat d'un procés que s'inicià a mitjans del segle passat

i que de forma progressiva ha anat transferint població des dels petits nuclis rurals als centres comarcals i a les grans àrees urbanes. La impossibilitat d'adequar un gran nombre d'explotacions agrícoles tradicionals a l'economia de mercat, ha redefinit el concepte d'espai marginal tot eixamplant de forma creixent els seus límits. Una gran part del que actualment anomenem espais naturals prové dels espais marginals de la frontera agrícola del segle XIX, que s'utilitzaven amb menys intensitat com a recurs alimentari, energètic, ramader o agrícola circumstancial (artigues). L'extensió de la marginalitat vers terrenys agrícoles ha provocat una "naturalització" d'aquest espai amb un seguit de conseqüències en els vessants natural i social d'aquests àmbits rurals.

Poblament i abandonament

La correlació entre la disminució dels efectius demogràfics en els nuclis rurals i la disminució de la superfície conreada, sembla evident en qualsevol de les comarques catalanes, tot i el procés de concentració parcel·laria que s'ha donat en moltes explotacions i l'augment de productivitat per càpita.

Com anteriorment apuntàvem, si volem conèixer el resultat de les transformacions en els usos del sòl de les àrees rurals dels darrers 20 anys, cal que ens remuntem molt més en el temps. Si analitzem les dades d'evolució de la població a nivell comarcal, ens trobem que 14 de les 41 comarques -segons la divisió actual- tenien més població l'any 1860 que en l'actualitat. Aquest any no ha estat escollit a l'atzar, certament, sinó que el cens de 1860 marca un

punt d'inflexió de molts indrets de Catalunya pel que fa a aquesta evolució. D'una banda, comença una davallada demogràfica en diverses comarques (l'Anoia, el Berguedà, el Maresme, la Noguera, l'Osona, el Pla d'Urgell, el Priorat, el Ripollès, la Selva i el Vallès Oriental) per a passar a una posterior recuperació, la qual se sol produir entre finals del segle passat i principis del present. D'una altra banda, en aquell mateix any se situa el màxim històric de població en un seguit de comarques (l'Alt Camp, l'Alt Urgell, l'Alta Ribagorça, la Cerdanya, la Conca de Barberà, les Garrigues, els Pallars Jussà i Sobirà, la Ribera d'Ebre, la Segarra, el Solsonès, la Terra Alta, l'Urgell i la Vall d'Aran), algunes de les quals han iniciat una lleugera recuperació -sense, però, retornar a la xifra de 1860- mentre que d'altres han mantingut un descens constant i gairebé ininterromput fins al moment actual.

Tanmateix, les dades a nivell comarcal poden emmascarar -de fet, ho fan- una realitat demogràfica encara més acusada: efectivament, en el si de cada comarca ens podem trobar uns fluxos migratoris interns que accentuen la bipolarització entre àrees urbanes (més densament poblades) i àrees rurals (amb una densitat de població baixíssima). Per a adonar-se de la magnitud del fenomen, no n'hi ha prou a utilitzar la informació a nivell municipal, sinó que cal descendir al nivell d'entitat de població. Un estudi de detall en aquest sentit, realitzat per a dues comarques pirinenques - Cerdanya i Alt Urgell- ens permet constatar-ho: el conjunt de cada comarca perd població, certament, però al seu interior la majoria de nuclis la perden per a nodrir d'habitants les capitals respectives i algun altre nucli secundari. En el període considerat en aquest estudi (entre 1887 i 1981) s'observa que a l'Alt Urgell guanyen població, a més de la seva capital (la Seu d'Urgell), Adrall, Oliana i Organyà; a la Cerdanya, a més de Puigcerdà, tan sols Alp i Bellver de Cerdanya. De la resta de nuclis, tots perden població en major o menor mesura i n'hi ha 28 que l'han perduda completament i ara es troben abandonats.

Els països mediterranis

pateixen una situació de

bloqueig a causa de la política

agrària de la UE que atorga

alhora subvencions per

intensificar usos agrícoles i per

abandonar el territori.

Tot i que les dades aportades per a les comarques de la Cerdanya i l'Alt Urgell no són extrapolables al conjunt del territori català, el cert és que apunten una tendència que, sens dubte, sí que és generalitzable per a les àrees rurals de Catalunya.

Si ens volem centrar en els darrers 20 anys, la comparació entre el cens de 1975 i el de 1991 (el darrer publicat) ens dona una xifra de 15 comarques que perden població entre ambdós moments. A escala municipal, són 484 els municipis catalans que perden habitants en aquest període. Tot i això, cal reconèixer que s'ha produït un cert *alentiment* en aquesta davallada, fins al punt que podem parlar d'una mena d'estabilització en aquest procés de pèrdua de població... estabilització provisional, perquè en molts dels indrets de Catalunya, encara que l'èxode rural esmentat anteriorment cessi de forma absoluta, els índexs demogràfics apunten de nou a una davallada potser *definitiva*, donat l'envelliment generalitzat de la població, sense possibilitats de recanvi generacional.

Els darrers anys aquesta dinàmica tan sols ha estat trencada pel fenomen *neorural*, és a dir, pel moviment de retorn al camp per part d'algunes persones generalment provinents del món urbà. La importància d'aquest fenomen (actualment en clara recessió) no rau tant en l'augment de població en xifres absolutes, que és una magnitud insignificant al costat de les dades globals, com en el fet que ha representat un suport al manteniment de la població autòctona en molts indrets dels quals, sens dubte, hauria desaparegut definitivament.

Un altre fenomen important de transvasament de població de la ciutat al camp, és el que ha anat lligat a la generalització de la segona residència. Tot i que aquest és un moviment de la població temporal associat al lleure, ha proporcionat un efecte beneficiós com és la rehabilitació de gran nombre de vivendes rurals, però per contra pot haver estat perjudicial si la pressió de la demanda ha excedit l'oferta d'habitatge tradicional, bo i impulsant la construcció d'urbanitzacions damunt terrenys rústics amb un caire

més o menys il·legal en funció de l'època i el lloc. En ambdós casos la imatge del món rural lligat a aquest ús, és el d'uns pobles reconstruïts però deshabitats la major part de l'any, on les intervencions antròpiques son de caire arquitectònic i on la tendència de la resta d'usos del municipi solen anar lligades a dinàmiques d'abandonament. D'altra banda, a les comarques amb una elevada demanda de sòl residencial, com un bon nombre de municipis de la segona i tercera corona metropolitanes, o les de paisatge atractiu, com per exemple la Cerdanya o la Vall d'Aran, el creixement de nous nuclis o l'extensió dels existents crea seriosos problemes d'integració paisatgística.

Canvi dels usos del sòl els darrers vint anys

Dels diferents usos que podem considerar sobre el territori, tots menys un han experimentat un augment, en major o menor mesura. La xarxa viària ha crescut en quilòmetres i en superfície ocupada; el sòl industrial s'ha incrementat pel propi creixement del sector i per la reubicació d'empreses situades a la conurbació barcelonina; els usos relacionats amb el pujant sector terciari han estat els que des de la dècada dels anys setanta han crescut de forma més important. S'ha establert un continu residencial costaner, amb un important nombre de nuclis residencials força extensos, grans superfícies comercials, parcs temàtics, camps de golf, circuits automobilístics, àrees logístiques de mercaderies i un llarg etcètera, que es caracteritzen per l'ocupació d'àmplies superfícies que generalment abans eren d'ús agrícola.

Aquests canvis d'ús en l'espai agrari, tot i ser molt importants, no representen el percentatge majoritari de superfície transformada. A continuació ens centrarem exclusivament en el que es pot anomenar una disminució d'intensitat en l'ús del territori conreat, que generalment acaba evolucionant vers un abandonament pràcticament total dels camps, donant peu a una

intervenció majoritària dels elements naturals en detriment dels antròpics.

A la taula 1 es pot comparar com ha variat la superfície relativa dels dos usos del sòl que ocupen la major part del territori en aquests vint-i-quatre anys. Inclou la superfície forestal, (tant l'arbrada com la no arbrada) i la superfície agrícola (que inclou terres de conreu, guarets i prats de dall). En aquests anys la superfície agrària ha disminuït en prop del 40%, mentre que la superfície forestal ha augmentat en un 67%. Cal matisar que per forestal no hem d'entendre massa de bosc: ja s'ha apuntat que les pròpies estadístiques distingeixen entre superfície forestal arbrada i no arbrada. És una bona distinció, o, millor dit, l'expressió utilitzada (*arbrada*) és molt adient, perquè tampoc no hem de confondre un espai cobert d'arbres amb un ecosistema complex com és el bosc.

Altrament, quan utilitzem dades relatives a la superfície forestal, hem de saber que sota aquest epígraf no sempre s'inclou el mateix tipus d'ús del sòl i un espai que, per les seves característiques, és catalogat com a forestal en el darrer inventari, vint anys enrera, un altre territori de les mateixes característiques no era considerat com a tal. Incidint en aquest punt, si consultem una altra font estadística, com és el *II Inventario Forestal Nacional*, en la seva descripció metodològica es fa referència a aquesta diversitat de criteri respecte al primer inventari. Tot i reconèixer això, a grans trets és evident el creixement de la superfície forestal a Catalunya, que ha passat de les 1.164.200 hectàrees el 1975 a les 1.394.074 hectàrees el 1995 (el 43% del territori, mentre que estats com França o Alemanya en tenen el 30%). No hi ha dubte que aquest increment respon a quelcom més que una variació en el criteri de recollida de dades. Per això cal emprar aquestes dades amb una certa precaució i utilitzarem les dades relatives a una zona determinada com a exemple d'una tendència de ben segur generalitzada.

D'un estudi realitzat per al terme de Tuixén (comarca de l'Alt Urgell), on s'ha passat

● Taula 1. Percentatge de la superfície ocupada per cada ús del sòl

	Forestal	Agrícola
1970	36,38	52,97
1994	50,97	32,79

Fonts: INE, Anuario Estadístico de España, 1971
IEC, Anuari Estadístic de Catalunya 1996

d'un 7% del territori conreat per a l'any 1957 a un 3,5% per a l'any 1994. De nou, aquesta tendència es pot interpretar com el *principi del final* d'un procés molt més llarg, que arrenca de mitjans del segle passat, i que sembla abocat -si més no per a les àrees de muntanya- a la quasi pràctica desaparició de l'agricultura de muntanya de les comarques pirinenques. Efectivament, per a aquestes terres s'ha situat el moment de màxima extensió dels conreus cap a 1860, coincidint amb l'etapa de major ocupació del territori per part de la població. En aquells moments, i per a continuar amb el mateix exemple de Tuixén (3645,7 Ha), la superfície conreada era de 916,7 Ha, el que suposa un 25% del territori. Al llarg dels darrers quasi 150 anys s'han abandonat 776,7 Ha fins a situar-se en les 140 actuals. Això vol dir que en aquest lapse de temps s'ha *perdut* quasi el 85% de superfície conreada. I, en relació a la progressió de la massa d'arbres, el 78% (607,58 Ha) del camps de conreu abandonats són ocupats actualment per bosc.

En la mateixa línia, un altre exemple que ha estat estudiat en profunditat és l'àrea del Parc Natural Cadí-Moixeró (territori que hom considera força "natural"), del qual es poden aportar les dades següents: amb una extensió de 41.043,7 Ha, el 12% ha estat ocupat en algun moment per camps de conreu (4.943,5 Ha). L'any 1994, tan sols restaven actives 209 Ha, és a dir s'han abandonat 4735 Ha.

La dinàmica de l'abandonament d'aquestes parcel·les ha donat com a resultat que el 50,7% de la superfície de camps abandonats del Parc Natural del Cadí-Moixeró està actualment colonitzada per formacions arbòries. Dels conreus que estaven actius el 1957 (1.128 Ha) i que actualment resten

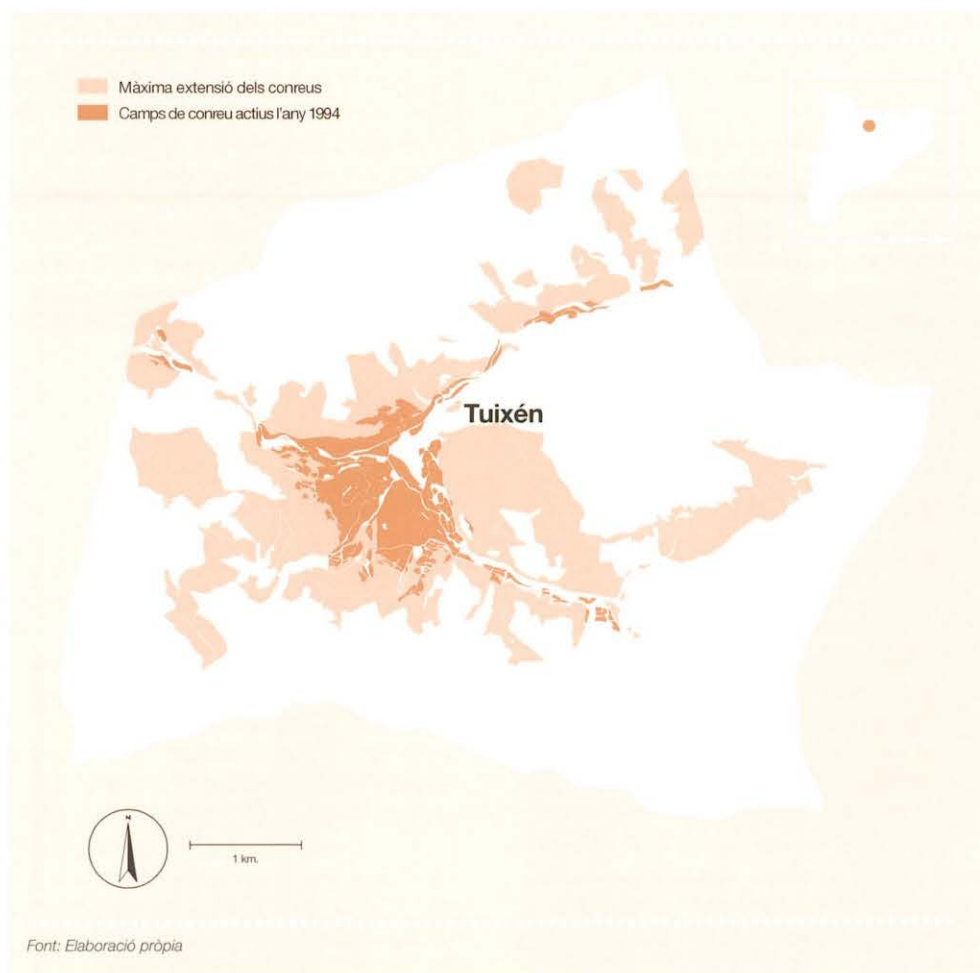
abandonats, un 11,5% estan recoberts per formacions arbòries. La progressió del bosc en les zones on hi ha una tradició ramadera ha estat molt més lenta degut al fet que els antics camps de conreu s'han destinat a pastura; aquest canvi d'ús s'ha produït sobretot en les millors parcel·les més recentment abandonades, mentre que en altres àrees de Catalunya, on les condicions ambientals no permeten una certa intensitat de l'ús ramader, no s'ha donat el canvi d'ús, sinó que l'abandonament ha estat total.

L'actual marc socioeconòmic

Des de la segona meitat dels anys setanta ençà coexisteixen dues tendències contraposades en relació a la dinàmica de l'abandonament del territori. En les comarques de la plana s'ha produït un alentiment en l'abandonament, degut a una certa estabilització de la població, al bon nombre d'ajuts rebuts a partir de l'ingrés en la Unió Europea i fonamentalment a que la gran tria entre parcel·les mecanitzables i no mecanitzables ja s'havia produït en dècades anteriors. Tanmateix altres aspectes conjunturals de la Política Agrària Comunitària, poden fer que es deixin ermes terres dedicades a subsectors com ha succeït en el cas de les explotacions lleteres, l'avellana i d'altres. És important destacar la situació de bloqueig en què ens trobem en el si d'Europa pel que fa a les polítiques agràries, especialment els països mediterranis on es donen actualment de forma quasi coincident en el temps i l'espai subvencions per intensificar usos agrícoles i d'altres per abandonar el territori.

En les comarques de muntanya també s'ha estabilitzat la població però, per contra, no es pot establir una correlació directa entre habitants del medi rural i superfície conreada. Efectivament, la causa primera que desencadenà l'inici de la davallada demogràfica (a mitjans del segle passat) fou la incapacitat del territori, des del punt de vista de la productivitat, per a suportar tanta població, i es té la constància que la seva marxa no va implicar, en aquesta primera fase, un

● Figura 1. Evolució de la superfície conreada al municipi de Tuixén entre el màxim històric, que es situa cap a mitjans del segle XIX, i l'actualitat. Val a dir que actualment aquests camps de conreu es destinen exclusivament a prats de dall. En el mapa es pot destacar la contracció de la superfície agrària a l'entorn del nucli de població, tal i com succeeix en molts pobles d'àrees marginals, que es troben en recessió.

abandonament significatiu ni proporcional dels conreus, ja que els terrenys pertanyents a les famílies que migraven eren gestionats, sota figura d'arrendament o qualsevol altra, per les que romanien al seu lloc. Els darrers anys l'evolució demogràfica tampoc no segueix exactament la mateixa tendència que l'índex d'abandonament de camps de conreu, però ara la divergència es dona en sentit invers: mentre la superfície conreada continua disminuint, la població -com s'ha apuntat anteriorment- s'ha estabilitzat en moltes àrees rurals, quan no experimenta una certa recuperació, lleu però tangible. El motiu cal cercar-lo en el canvi en l'orientació econòmica del camp, ja que els ingressos dels habitants de molts

municipis rurals depenen cada cop menys del sector primari, ja sigui agricultura, ramaderia o explotació forestal. En aquest sentit, no hi ha dubte de la importància progressiva que té la introducció de noves fonts d'ingressos per tal de millorar la qualitat de vida de la població, cosa que ha permès la frenada i fins la inversió de la davallada demogràfica. Això no obstant, el que d'antuvi és adoptat com a estratègia complementària per a augmentar el volum econòmic de l'explotació agrària (residència-casa de pagès, fonda, petit càmping rural, etc.), sovint acaba convertint-se en la principal font d'ingressos, de manera que l'activitat lligada a la terra és abandonada progressivament per a dedicar-se exclusivament al

turisme. Aquesta reorientació econòmica es dona principalment en comarques o indrets que gaudeixen del benefici d'un paisatge que es pot qualificar de bucòlic, natural (si més no aparentment) o, simplement, d'atractiu per a la persona forastera, majoritàriament de procedència urbana. En canvi, quan les condicions del medi no fan factible l'establiment d'unes activitats orientades a aquesta atracció turística, el que s'està produint és, simplement, la desaparició progressiva de l'activitat agrària sense que la substitueixi cap altra. I, en un termini més o menys curt, l'abandonament definitiu d'aquesta activitat i, per tant del territori, no sembla tenir alternativa.

Les dinàmiques de transformació

Les transformacions que experimenta el territori arran dels canvis d'ús derivats del procés que s'acaba de descriure són més nombroses que no pas es podria pensar en un primer moment, i han estat tractades en diversos articles que es relacionen al final del present treball. Entre elles cal destacar, pel seu abast territorial, la *invasió* de vegetació sobre els camps de conreu que han estat *completament* abandonats. Efectivament, en uns indrets la parcel·la concreta és abandonada a la seva *sort*, és a dir, es deixa a mercè dels elements físics (meteorologia i climatologia, geomorfologia, litologia, topografia -orientació i pendent-, etc.); en d'altres casos, en canvi, el que es produeix és una substitució del conreu per la pastura, sovint com a activitat residual per a aprofitar una major quantitat d'espai per al bestiar, però no per a maximitzar el rendiment d'aquest terreny, ja que el que es dona de fet és una *extensificació* del seu ús, i no el contrari. En aquest segon supòsit, a més dels elements físics abans esmentats també intervenen els factors antròpics. Tant en un cas com en l'altre, el resultat final és la instal·lació d'una superfície arbrada que acabarà convertint-se, si les condicions ho permeten i els elements ambientals hi poden actuar durant un perí-

ode de temps prou llarg, en un bosc madur. La diferència entre un cas i l'altre no és més que el temps necessari perquè s'assoleixi l'estadi de comunitat permanent o de formació climàtica -en el cas que s'hi arribi-, molt més llarg en el segon (amb l'entrada de bestiar) que no pas en el primer. Sigui com sigui, el període que haurà de transcorre pot ser molt variable i dependrà dels factors ambientals suau esmentats, si bé l'establiment d'un estrat arbori pot arribar a ser relativament ràpid: es té constància de parcel·les abandonades fa una trentena d'anys que actualment es troben ocupades per una arbreda molt ben desenvolupada.

Funcions del bosc

Aquesta línia argumental coincideix perfectament amb les dades aportades sobre l'augment de la superfície forestal els darrers anys, ja que la que pot ser considerada de, diguem-ne, *nova planta*, s'afegeix a la que ja existia. Tanmateix, també en el bosc es produeix una transformació que, si bé no és perceptible visualment, a nivell de paisatge, pot tenir diverses conseqüències a voltes difícils d'avaluar. En primer lloc cal comprendre que el bosc, en l'espai agrari tradicional, complia diverses funcions que es poden resumir en l'estabilització del seu sistema socioeconòmic (reserva agrícola, reserva de pastures, reserva de capital, etc.), per la qual cosa es pot considerar que hi jugava un paper fonamental. El bosc, doncs, era un espai en constant interacció amb la societat i periòdicament s'hi efectuaven tales, aclarides de branques, desbrossades dels camins d'accés (que calia mantenir expedit), recollida de llenya petita per al foc domèstic, etc. El resultat era un ecosistema profundament alterat, constantment rejuenit, però perfectament integrat en l'economia i en la vida quotidiana de la població rural. Actualment, el bosc també ha deixat de ser utilitzat, si més no de forma quotidiana, tant en les zones que han patit l'èxode rural com en aquelles on la població s'hi ha estabilitzat. Efectivament, el bosc ha deixat de complir gairebé

La superfície conreada

disminueix, però la població

rural s'ha estabilitzat, i fins i tot es

recupera en algunes zones. Això

es deu al canvi d'orientació

econòmica del sector primari cap

al turisme.

totes les funcions que s'han descrit abans: la fusta per a la construcció pot provenir de llocs tan allunyats com Galícia o Suècia; els jaços per als pocs ramats que queden no es fan amb branques tretes del bosc, sinó que l'herba dels camps és suficient, quan no es fan amb palla comprada; les cases s'escalfen amb sistemes de calefacció moderns (a base de gas, gasoli o electricitat), quan no ens trobem amb la paradoxa d'haver de comprar la llenya per a la llar de foc i no existeix la necessitat de mantenir transitables els camins d'accés al bosc, simplement perquè no es transiten. L'únic aprofitament tradicional del bosc que es continua efectuant, en general, és el purament silvícola. Tanmateix, a aquest efecte les arbredes de substitució que han colonitzat els antics camps de conreu es distingeixen -negativament- dels boscos madurs. Efectivament, la vegetació que s'estabilitza damunt d'un camp abandonat conté sovint molts exemplars de la mateixa edat (a l'estil de les repoblacions forestals), la qual

cosa fa que siguin intrínsecament febles, i el seu sotabosc conté molts exemplars d'espècies heretades dels estadis anteriors i que encara no han estat eliminades pel propi procés de successió vegetal. Per tant, és un tipus de bosc poc interessant des del punt de vista de l'explotació forestal, ja que perquè una finca sigui realment rendible calen unes tasques de gestió i manteniment importants i continuades. Si bé és cert que en alguns casos el propietari o propietària de la parcel·la pren la decisió de substituir l'explotació agrària per una explotació forestal, cal tenir present que en la majoria de casos el que es produeix és un abandonament del territori, és a dir, aquest és, literalment, deixat d'utilitzar. Per tant, es perd la iniciativa -és a dir, la capacitat de gestió- sobre ell, de manera que és difícil d'imaginar que es duguin a terme les esmentades tasques de gestió forestal. El canvi de la vegetació és el reflex d'un canvi més profund d'un ecosistema agrari a un de forestal. Aquesta modificació dels hàbitats ha repercutit en les espècies faunístiques que els integren; les que requereixen espais oberts i amb lligams antropogènics (perdius, conills, etc.), s'han substituït progressivament per d'altres de caire més forestal (senglars).

Augment del risc d'incendis

Anteriorment s'ha assenyalat que els camins que tradicionalment penetraven en el bosc i hi permetien l'accés, s'han deixat d'utilitzar i de mantenir nets, de la mateixa manera que els camins que antigament menaven als camps de conreu ara abandonats. A causa d'aquesta manca d'ús, els camins són envaïts per tota mena d'herbes, arbusts i ben aviat per arbres, fins al punt que al cap de molt pocs anys deixen de possibilitar la connexió entre diferents indrets i també deixen de representar una separació efectiva entre dos espais perfectament delimitats per ells. Igualment deixen de ser transitables els camins o carreteres que havien estat l'únic accés a un nucli actualment abandonat. El resultat inevita-

ble de tot plegat és que cada cop hi ha més parcel·les de territori que són difícilment accessibles a peu i impossibles per mitjans mecànics. En un altre moment -i en un altre ordre de coses- també s'ha comentat que la composició florística d'una arbreda de substitució incorpora diverses espècies d'estadis anteriors, amb un estrat arbustiu que sovint no es correspon amb l'estrat arbori. Algunes d'aquestes espècies, tant d'un estrat com de l'altre, són clarament piròfites, característica que comparteixen moltes plantes heliòfiles, i si a això unim els dos aspectes suara esmentats sobre la difícil accessibilitat (que dificulta o impedeix les tasques d'extinció en cas que es declari un incendi forestal) i sobre l'homogeneïtzació del paisatge (que implica la presència d'una massa forestal extensa i contínua) provocada per la desaparició dels camps de conreu i la progressió incontrolada de la massa forestal. Sobre aquest darrer punt sembla important recalcar que el foc *sempre* ha format part de les estratègies tradicionals de gestió del territori: tant com a factor fertilitzador a molt curt termini com per a limitar l'expansió de la vegetació (per exemple, per a mantenir les pastures *netes* d'espècies indestitjades pel bestiar); a diferència de l'actual, el paisatge tradicional era constituït per un autèntic mosaic en el qual s'alternaven bosc, camps i prats, la qual cosa permetia aturar més fàcilment un front de foc, de manera que les seves conseqüències sempre eren molt locals. Això sense oblidar que, a més, el control efectiu sobre el territori ha de ser forçosament superior quan aquest espai es troba ocupat per un major nombre de població permanent. És important insistir en el tema del foc: efectivament, un dels principals problemes derivats de l'expansió de les masses forestals i d'extensos matollars és el de la multiplicació dels factors de risc com els incendis forestals, plagues, etc. El cas del foc al bosc és especialment greu per l'extraordinari impacte en el medi i l'alarma social que crea. El motiu dels grans incendis que s'han succeït a Catalunya en les dues darreres dècades cal acusar-lo quasi fonamental-

ment a l'abandonament de la gestió d'un medi forestal en creixement i d'un món rural en declivi.

Cal advertir que no sempre que s'abandona un camp es produeix una successió vegetal que culminarà en la instal·lació d'un bosc. En funció de diversos paràmetres ambientals (sobretot climàtics, litològics i topogràfics) el que es dona són dinàmiques de degradació del medi, com l'erosió dels sòls. Al Parc Natural del Cadí-Moixeró les xifres no indiquen una gravetat d'aquestes situacions: un 29,6% de la superfície que alguna vegada ha estat agrícola (4.943,5 Ha) pateix processos febles o moderats d'erosió i el 1,8% ha patit pèrdues irreversibles de sòl. Els agents inductors d'aquesta degradació han estat, tant la remodelació dels perfils edàfics en la construcció i utilització dels camps, com l'impacte de la sobrepastura en àrees inadequades. Generalment son coincidents amb els espais amb menor pluviometria i índexs elevats de radiació solar (solanes).

Aquestes variables es reproduïxen innegablement en altres territoris de Catalunya amb valors similars on, a més, contempen la problemàtica dels incendis, fet que en les àrees de la muntanya humida és minoritari. La progressió generalitzada de la massa forestal pot tenir altres conseqüències de difícil quantificació, però que convé tenir present. Algunes recerques recents mostren una correlació entre l'augment del bosc i una reducció de les disponibilitats hídriques. Efectivament, i a risc de fer palesa una obvietat, a través de parcel·les experimentals s'ha pogut constatar que una major presència de bosc implica un major grau d'evapotranspiració, juntament amb una major quantitat d'intercepció de la precipitació per part de les formacions vegetals i, evidentment, una més gran quantitat d'aigua retinguda pel propi augment de la biomassa. Una altra línia d'investigació ha comparat sèries històriques de cabals de rius amb precipitacions i amb nivells d'aquífers i arriba a la mateixa conclusió: pels mateixos aportos hídrics hi ha una disminució progressiva dels cabals, i s'apunta

la possibilitat que la causa sigui, precisament, aquesta aforestació espontània de les conques.

Competència per l'ocupació del sòl

Al marge de tota l'argumentació aportada fins al moment, hi ha un seguit de transformacions del territori que, tot i no correspondre a una extensió tan important com tot el procés d'abandonament de camps de conreu, no es poden deixar d'esmentar pel que tenen de significatives. Anteriorment s'ha fet palesa la recessió que experimenta l'agricultura i no hi ha dubte que aquesta és més acusada en els indrets més marginals, allà on la productivitat i/o la rendibilitat són més baixes: àrees de muntanya, amb terrenys pendents i sòls pobres, o bé zones de difícil accés o allunyades dels circuits comercials, etc. I aquests mateixos factors expliquen la regressió descrita. Tot i això, l'agricultura manté una posició clarament marginal de dins de l'economia del país, com succeeix en la majoria de les societats occidentals (a Catalunya, el PIB aportat per l'agricultura representa tan sols l'1,7% del total). Això fa que si s'ha de competir per un espai determinat, qualsevol altre ús tingui preferència davant de l'agricultura, a l'hora de decidir la seva ocupació. Aquest tipus de prelació també ha variat al llarg del temps: efectivament, en l'ús tradicional del territori sempre es reservava el millor espai per a l'agricultura; els camps de conreu i els prats de dall acostumen a ocupar les parcel·les menys pendents, les millor orientades i amb els millors sòls. Contràriament, els nuclis de població s'han construït, comunament, en els terrenys més costeruts i menys aptes per a l'agricultura, de manera que no és difícil trobar les construccions en afloraments rocosos, per exemple. El mateix podem dir dels camins d'accés, que sempre veurem vorejant els camps, i no a l'inrevés. Actualment, quan es projecta el traçat d'una nova via de comunicació, ja sigui una autopista o un tren d'alta velocitat, per citar dos casos de plena actualitat, es té la sensació que

l'espai rural, el territori ocupat per camps de conreu és, per a l'equip encarregat de confeccionar el pla, una zona buida que es pot travessar indiscriminadament per on sigui més convenient des d'un punt de vista de rendibilitat econòmica: la trajectòria més curta per a unir els punts d'interès i a través de l'indret amb el pendent més suau. Les infraestructures viàries, entès en sentit ampli (és a dir, que aquelles que segueixen un recorregut lineal), introdueixen un factor de distorsió en el terreny: parcel·les escapçades, polígons irregulars i de dimensions impracticables per a cap ús, la creació d'un efecte barrera que dificulta o impedeix la connectivitat interna d'un espai tradicionalment molt ben comunicat entre si, etc. Amb la mentalitat actual ningú no dubtaria ni un moment que qualsevol d'aquests usos, i d'altres que es puguin afegir, com la construcció d'un embassament, d'un polígon industrial, d'una urbanització, d'un parc temàtic, etc. hagin de passar per davant de la utilització tradicional del territori. I no hi ha dubte que, sense ser-ne la causa, això no fa més que accentuar encara més la tendència regressiva que es ve assenyalant al llarg de tot l'article.

Renúncia a la capacitat de gestió

La conclusió més clara i directa que podem extreure de les dades analitzades anteriorment és que ens trobem en una conjuntura històrica de clara recessió agrària, pel que fa a la superfície conreada i pel que fa a la població que en viu. La recessió suara esmentada es relaciona directament amb el descens de la població dels àmbits rurals, on s'ha entrat en una dinàmica que s'autotalimenta i on, a partir d'un cert moment, es dificil de determinar quina de les dues variables (despoblament i abandonament dels conreus) actua com a causa i quina n'és la conseqüència. En aquest sentit, és difícil d'esbrinar si el territori s'abandona perquè la gent en marxa o si cal cercar la causa d'aquesta migració del camp a la ciutat en una desestructuració generalitzada de l'espai agrari en molts indrets de Catalunya.

Que el paisatge és el resultat de la intervenció antròpica sobre el territori és una premissa inevitable sense la qual no es pot entendre com és aquest territori en un moment determinat. I no hi ha cap dubte que per a poder interpretar el paisatge actual és imprescindible conèixer-ne la història. Aquest exercici també és interessant perquè ens pot donar elements per a intentar esbrinar quina serà la seva evolució futura. En aquest sentit, no hi ha dubte que si no es pot garantir la viabilitat de l'actual espai agrari, es mantindrà la tendència recessiva, amb tots els canvis sobre el paisatge i sobre el funcionament dels sistemes naturals que això implica.

I pel que fa a la dinàmica demogràfica, tot i que potser en el futur, amb la implementació de noves tecnologies i noves concepcions de relacions laborals, la població pugui continuar poblant el territori rural de forma disseminada, és evident que la utilització dels recursos propis lligats al sector primari serà cada cop menor. Això no es pot interpretar d'altra manera que com una renúncia de la societat a la seva capacitat de gestió sobre gran part del territori ●

Referències bibliogràfiques

- LASANTA, TEODORO, 1996: *Erosión y recuperación de tierras en áreas marginales*. Logroño, Instituto de Estudios Riojanos & Sociedad Española de Geomorfología.
- MOLINA GALLART, DAVID, 1996: *Processos erosius als camps abandonats del Parc Natural del Cadí-Moixeró*. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Tesina inèdita
- SORIANO LÓPEZ, JOAN MANUEL, 1994: *Efectes del despoblament sobre el medi físic d'un territori de muntanya*. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Tesi doctoral inèdita.
- TULLA I PUJOL, ANTONI F, 1993: *Procés de transformació agrària en àrees de muntanya*. Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya.